

KAZINCZYNAK EGY EDDIG FÖL NEM ISMERT MŰVE.

Kazinczyról tudjuk, hogy legtöbb művét annyiszor átdolgozta, hogy pontosan nem is tudta őket számon tartani. Tudjuk azt is, hogy papírra vetette azokat a benyomásait is, melyek őt Pesten az 1828-ik évben az akadémiai szervezetről folytatott tanácskozások alkalmával érték. Dolgozatát, melyet *Pestre 1828* címmel már 1828 júliusában megkezdett Széphalmon, *Erdélyi levelei*-vel együtt szerette volna kiadni.¹ A kiadás azonban életében nem valósult meg; a kézirat halála után a M. T. Akadémia kéziratárába került, s az M. Történelem (Életiratok) Negyedrétt 32. sz. jelzés alatt ma is kegyelettel őrzi. Csak nemrég, 1929-ben, épen száz évvel keletkezése után, nyomtatásban is megjelent Rexa Dezső gondozásában.

Azt, hogy Kazinczy később újra dolgozta-e, Rexa Dezső nem kutatta, de nem gondolt erre a *Kazinczy-levelezés* XXII-ik kötetének kiadója, Harsányi István sem, noha észrevehette volna, hogy Kazinczynak a kiadásában 5623. (5002/a) sz. alatt közölt, Guzmics Izidorhoz 1829 máj. 27-én írt levele (422—429. l.) valójában nem más, mint egy tervezett és Szemere Pál Muzáriórában közlésre szánt utirajznak egy részlete. Mindezt Kazinczy leveléből ki lehetett olvasni — azt természetesen nem tudhatta, hogy ennek az utirajznak első fogalmazása az Akadémia könyvtárában lappang *Pesti utazásom* címmel.²

Eddig tehát az utirajznak két fogalmazásáról tudtunk: egy teljesről, melyet Kazinczy nyomban, élményei hatása alatt 1828-ban készített, s egy másodikról, az előbbinek egy kiszakított részéről — Kazinczy az írókról és művészekről szóló részt írta le Guzmicsnak, s joggal nevezi levelében útleírása *artistai cikelyének* — melyet Kazinczy egy évvel később átdolgozott.

Kazinczy hű maradt módszeréhez mint pesti útleíró is: ezt a művét rövid idő alatt harmadszor is átdolgozta. Sőt ez a harmadik átdolgozás Kazinczy pesti élményeinek végső szövegezése, egypár évvel Kazinczy halála után nyomtatásban is megjelent: Szemere Pál adta ki 1834 évi Aurorájának 29—41. lapján — erről azonban az irodalomtörténet nem tudott.

Hogy a *Pesti utazásom*nak harmadik szövegezését eddig nem ismerték föl Kazinczy művének, — nemcsak Harsányi és Rexa haladtak el mellette észrevétlenül, hanem még Váczy János is — azon nincs mit csodálkozni: a magyarázatot megadja Szemere Pál szerkesztői elve. Szemere tudatosan tartózkodott a valódi szerkesztéstől; ő nem főúri kastélyok parkjaiba vezette olvasóit, hanem őserdőbe, hol nincs út, de mindenütt a gondolatok dús növényzete vár bennünket — az irányokon való töprengést, az ellenmondások kibékítését, a vezéreszmék megállapítását a közönségre hagyta. S ami fő, számítása — ezt Kazinczy vette legelőször észre³ — bevált: a nehezen mozduló magyar elmék megindításában része lett az ő rendszertelenségének is.

De okozott ez a szerkesztői tervtelenség bajt is — ezúttal is. Szemere ugyanis nemcsak a szerző neve nélkül adta ki Kazinczy dolgozatát (valójában

¹ V. ö. *Kazinczy levelezése*, XX: 523. l.

² Ilyen címen említi 1828 júl. 23-án írt levelében; másnap *Pesten-létem történetjének* nevezi. U. o. 523. és 524. l.

³ U. o. XXI: 54.

még cím nélkül is), hanem összezsapta két más. Pestről szóló dolgozattal s a hármat *Pesten és körüle hárman* közös címmel közölte. Így azután érthető, hogy ebben a névtelen és megtévesztő című dolgozat-bokorban senkinek sem jutott eszébe Kazinczy egy művét keresni.

Az a kérdés, hogy ki lehetett az a «33 év óta országról-országra bolyongó főúr», ki a *Pesten és körüle hárman* c. utirajz második, 1800 és 1833 jelzésű részét (43—62. l.) írta, s ki lehetett az a színművésztünkkel elégedetlen kritikus, kinek ugyane mű 1834 jelzésű befejező része (63—64. l.) köszönhette létét, nem reánk tartozik, de igen még az, hogyan jutott Kazinczy szóbanforgó műve az 1834-i Aurorába. A megfejtést maga Kazinczy adja. Megtudjuk belőle, hogy épen Szemerének gondolata volt az hogy Kazinczy számoljon be irodalmi formában pesti benyomásairól, s Kazinczy a *Pesti utazásomat* már írásakor Szemere Muzáriórába szánta, több más dolgozatával együtt. Biztatásra ő maga küldte el neki útleírásának újabb szövegezését, Szemere azonban a Muzárió helyett Aurorájában tette közzé, de már csak Kazinczy halála után.

Érdekes, hogy Kazinczy még 1831 áprilisában is szükségesnek találta inteni Szemere Pált, hogy a vállalataiba szánt dolgozatait ne közölje névtelenül. Azonban hiába; Szemere nem tudott kivetkőzni szerkesztői különöségeiből: az «*olvasottak feletti gondolkodásra*» akarta mindenáron rászoktatni a magyar közönséget — most is elhallgatta Kazinczy nevét.

Hogy az Aurora útleírásának is Kazinczy a szerzője, azt már a stílusa, a műnek finom izléssel kivert mondatai elárulja, de utalásaiból is, az útleírásba beleszőtt életrajzi mozzanatokról is reá lehetne ismerni a széphalmi mesterre. Az utóbbiak közül csak a következőket emeljük ki: «Tizenhárom esztendő óta nem láttam vala Pestet.» (29. l.) Valóban Kazinczy 1815-ben járt legutoljára Pesten. «Fáy ebédre hívott. Itt látám meg egy diétai követ barátomat, kinek jobbját Emil fiam fejére nyomám.» (33. l.) Kazinczy csakugyan 1828. év első felében magával hozta Pestre Emil fiát. «Vay Ábrahámot és Gróf Andrásy Györgyöt nem itt köszöntém először.» (36. l.) Ez is áll; a M. T. Akadémiának ezt a két alapítóját már régebről ismerte. Aki meg ismeri az útleírásnak két régebbi szövegezését, az menten fölismeri az Aurora cikkében Kazinczy művét, hiszen az egész fölépítésében is megegyezik velük, sőt szóról-szóra részleteket ismétlődő találunk benne a korábbiakból, kivált abból a levélformájú utirajzából, melyet mint időrendben a másodikat említettünk.

Érdemes megállapítani a három földolgozás viszonyát. Legszorosabban azok a részek kapcsolódnak egymáshoz, amelyben Kazinczy a kor jelentősebb egyéniségeiről számol be. A fontosabb egyezések a következők: író-társai közül Toldy, Vörösmarty, Fenyéri, Fáy, Kisfaludy Károly, Bajza, Szemere, Eártfay szerepelnek mind a három földolgozásban. Fejér, Sztrokay, Helmecey, Thaisz, Kiss Károly, Virág, Szalay, Szenvey a 2. és 3-ban; a M. T. Akadémia megalapítói: Széchenyi István, Károlyi György, Andrásy György és Vay Ábrahám a 2. és 3-ikban; a hazai és külföldi képzőművészek közül Kraff és Ferenczy szobrász mind a háromban; Ender, Dónát, Richter, Heinrich, Simó, Szentgyörgyi festők a 2. és 3-ikban; Szentpétery ezüstműves az első kettőben. A nevek felsorolásán túl azonban Kazinczy ritkán

megy: egyes műveik értékére, avagy az egész élet eszményére csak elvétve világít rá, akkor is csak néhány sorban — ebben megegyezik mind a három szövegezés.

De az egyezések mellett észrevehetők az eltérések is. Ezek kétfélék hol rövidítette az első fogalmazványt, hol megtoldotta. Így a második és harmadik feldolgozásban hiába keressük Albach ferencrendi szerzetesnek és Cleyman református prédikátornak nevét; elhagyta, továbbá Kisfaludy Károly réz-, Jankovich Miklós könyv- és Farkasfalvi Farkas Károly lepkegyűjteményeinek címét. Helyettük a második feldolgozást négy pesti egyetemi tanárnak: Schediusnak, Kovács Mihálynak, Imre Jánosnak és Bugát Pálnak történeti jelentőségű neveivel díszítette fel, a harmadik feldolgozásban meg a péceli Ráday-családnak és a Kisfaludy Károly köré sorakozó írói csoport németjeinek, Paziazi Mihálynak és Tretter Györgynek, állított emléket, s kiterjeszkedett a Teleki József-, Vigyázó- és Kisfaludy Károly-féle képgyűjteményekre is. Sőt a harmadik feldolgozásban kiemelkedni látszott az előbbi kettőnek felfogás- és szerkesztőmódjaiból is, mert míg az elsőben a helytörténet és a kulturtörténet kapcsolatát példázta, addig a másodikban kivált a műveltség egyetemességéhez, emberiségéhez kívánt adatokat szolgáltatni, a harmadikban pedig a nemzeti eszme kultuszának fejlődésére is befolyjni törekedett — ezt különösen azok a sorok igazolják, melyek az első feldolgozás kétsoros Horvát István-féle részletével szemben, Horvát tanári munkásságának értékét és tudományos műveinek jelentőségét már két lapon méltatják.

A három szöveg között egyébként is vannak eltérések, kivált a harmadik út el a két korábbtól: helyenként többet, helyenként kevesebbet ad. Vajon Kazinczytól erednek-e a változtatások vagy Szemerétől, a szerkesztőtől, ezt kézirat híján is el merjük dönteni, legalább is a két legfontosabb eltérésre vonatkozólag. Az egyik egy törlés, a másik egy pótlás. Igen jellemző, és épeztér valószínű az, hogy a harmadik feldolgozásból a pesti Auróra-kör és a híres német göttingai-kör közt vont párhuzam, Kazinczynak ez a kedves gondolata, amely megvan mind az első, mind a második szövegezésben, nem az ő akaratából maradt ki — ezért bizonyára Szemere felelős. Viszont nemcsak valószínű hanem bizonyítható is, hogy a harmadik feldolgozásnak az az új részlete, amelyben az író őt látszik feledni magát a Horvát Istvántól felidézett ősmagyar alakok mellett, magától Kazinczytól származik. «Itt akarám — olvassuk a 39—40. lapokon — említeni nevét Horvát Istvánnak, kit lelkem huszanhat évek óta a' barátság és tisztelet forró érzéseivel szeret. Midőn én ötlet még akkor iskolájában láttam, megjövendölém, mi leend egykor; de hogy illy nagyságra lépjen fel, miként lehetett volna azt álmodnom. Ő analytical uton erede nemzetünk nyomait keresni fel a' legrégebb idők homályiban; semmit nem mond egyebet mint a' mit nyomozásaiban másoknál talált. És hogy a Magyar is Ádám' maradéka, az nem szenved kétséget.» Oly nyilatkozat ez, melyet 1829-ben írónk közül egyedül Kazinczy tehetett meg önmagáról és Horvát Istvánról. Kazinczy életútja — s ez is kétségtelen — épen 1803-ban Pesten találkozott először Horvát Istvánéval, mely azóta szintén történelemmé lett.

Végül hadd mutassak rá az útleírásnak egy mellékesen odavetett, de elvi szempontból legfontosabb megállapítására. A középső fogalmazás-

ban, a Guzmics-hoz írt levélben, említi Kazinczy, milyen jó hatása volt Szemere fejlődésére, hogy Pécelen lakott, csak három órányira Pesttől. Ez a megállapítás nem véletlenül került Kazinczy tollára. Tudjuk, Kazinczy, ki 1825-ben megült 50 éves írói jubileuma óta mind sűrűbben vetette fel a sociális miliő gondolatát, azt az ébredező tételét, hogy a város a szellemi képességek kifejlődésére sokkal nagyobb befolyással van mint a vidék, pesti élményei közepett sem kísérelte meg részletesen kifejteni. E helyett 1829-ben csak annyit tett, hogy tételéhez példát keresett s ezt meg is találta Szemere Pálban. Csak ekkor kezdett benne derengeni az a tisztultabb gondolat, hogy a szellemi képességek kialakulására legüdvösebb a város és vidék «együttes» hatása. Bizonyos, hogy a város a társadalmi érintkezésekben fogant buzdítások és útmutatások nevelő erejével, mely egyenes arányban áll a rokon szellemi törekvések összpontosuló erejével, hasonlíthatatlanul alkalmasabb lélekformáló tényező; de mind testünk egészségét, mind lelkünk kiegyensúlyozottságát a korok, idők egymást feltételező feladatai alatt hiába várjuk tőle: testi-lelki valónk harmonikus kialakulását csak a vidék adja meg. Kazinczyt, sajnos a jól kiválasztott példa sem bírta arra, hogy gondolatát a sociális miliő elméletévé fejlessze. Hogy ezzel adós maradt pesti útirajzának harmadik feldolgozásában, nem vethetjük szemére, hiszen munkássága ekkor már búcsúvétel volt a világtól, amint maga mondja:¹ «visszanézés az élet szélén eltűnt évei sorára».²

CSAHIHEN KÁROLY.

EGY RÁKÓCZIRÓL SZÓLÓ ÉNEK SZERZŐJE.

Az IK. 1893. 254. lapján közölt, II. Rákóczi Ferenczről szóló vers valószínű szerzőjére rámutathatunk. A közlemény csak annyit mond, hogy azt a magánlevelet, amelyben a vers olvasható, Kálnásy János írta Munkácsról, nem tudni, kihez. A címzett, Körösy György, Rákóczi egyik híve, valószínűleg az, akiről az *Adal. Zemlén vm. tört.* XVII. (18) 207. lapján, mint magvaszakadtról van szó. (Istvánról u. o. XI. [12] 343. l.) Amint dr. Takács János tanár, aki a Rákóczi-kor adózását kutatja, a verset leírta, alájegyvezve ezt találta: «A vén főkomornyik kezeírása és verse ez Rákóczi Ferenczről.» Állítása szerint a kézírás valóban Körösyé.

GULYÁS JÓZSEF.

¹ Id. Guzmics-levélben, Kaz. Lev. XXII:422. l.

² A *Pesten és körüle hárman* c. útirajznak még párdarabja is akadt a maga korában. Toldy Bajzának 1834. évi Aurorájában 233—269. lapjain e művel versenyezve nézett bele a megújuló Pest múltjába («1800»), jelenébe («1833») és jövőjébe («1850»). V. ö. Szemere Pál *Munkái* I:39., és III:257. l.